

УДК 371.2(093):94(37)«-05/-01»

ТИПОЛОГІЯ ШКІЛ ДАВНЬОГО РИМУ ПЕРІОДУ V – I СТОЛІТЬ ДО НАШОЇ ЕРИ

Сай І.В.,
викладач кафедри іноземних мов
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті йдеться про три основні типи шкіл, які існували в Давньому Римі у V – I ст. до н.е.: людус, граматична школа та риторська школа. В ній подано детальну інформацію про кожен із цих типів, підкреслено його особливості, а також переваги та недоліки. Стаття містить цитати із оригінальних античних джерел.

Ключові слова: римські школи, антична освіта, людус, граматична школа, риторська школа, вчитель, Тит Лівій, Плутарх, Кратес Маллоський, Квінтіліан.

Стаття розповідає о трех основных типах школ, существовавших в Древнем Риме в V – I вв. до н.е.: людус, грамматическая школа и риторская школа. В ней представлена подробная информация о каждом из этих типов, подчеркнуты его особенности, а также преимущества и недостатки. Статья содержит цитаты из оригинальных античных источников.

Ключевые слова: римские школы, античное образование, людус, грамматическая школа, риторская школа, учитель, Тит Ливий, Плутарх, Кратес Малосский, Квинтилиан.

Say I.V. TYPOLOGY OF SCHOOLS OF ANCIENT ROME DURING V-I CENTURIES BEFORE CHRIST

The article deals with the three main types of schools existing in ancient Rome in V-I centuries BC: ludus, grammar school and rhetorical school. It provides a detailed description of those types, emphasizing their peculiarities, advantages and disadvantages. This work comprises quotations from original ancient sources.

Key words: Roman schools, education in antiquity, ludus, grammar school, rhetoric school, teacher, Titus Livius, Plutarch, Crates of Mallus, Quintilian.

Постановка проблеми. Незважаючи на більш ніж двотисячолітній вік досліджуваної проблеми та певний скептицизм з боку науковців, які пов'язують свою професійну діяльність із дослідженням виключно сучасних проблем освіти та виховання, зацікавленість надбаннями античної доби та, зокрема, історією педагогіки, ані трохи не зменшується. Більше того, все більше науковців та педагогів підкреслюють важливість дослідження та вивчення давньогрецької та римської цивілізацій, адже, як влучно зауважує професор Кембриджського університету М. Бірд (M. Beard) про одну із них, «наш світ був би невимірно біднішим і невимірно менш зрозумілим для нас, якби ми не продовжували взаємодіяти з римським минулим» [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які займалися дослідженням освіти у Давньому Римі слід згадати А. Джуринського [4], Г. Жураковського [5], Є. Іванова [6], М. Мазалову [8], Т. Уракову [8], М. Сергеєнка [10], С. Боннера (S. F. Bonner) [15], Л. Моріс (L. Maurice) [18], М. Кларка (M. L. Clarke) [16], В. Блумера (W. M. Bloomer) [14] та інших, зауваживши при цьому, що у вітчизняній педагогічній науці практично відсутні праці на вищезгадану тематику.

Постановка завдання. Мета даної роботи полягає у класифікації типів шкіл у Давньому Римі у часовому проміжку з V до I століття до н.е., виділенні їх спільних та відмінних рис та аналізі позитивних та негативних аспектів тогочасної шкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розпочати виклад матеріалу, варто зазначити, що неможливо проводити дослідження шкільної освіти Давнього Риму окремо від соціальних та політичних умов, у яких вона виникла та розвивалася, адже саме вони часто ставали вирішальними чинниками у формуванні того чи іншого явища, зокрема і в освітній сфері.

На жаль, відомостей про систему виховання та освіти у перші століття існування Риму майже не збереглося. Судячи із того, що давні патриції та заможні плебеї мали доволі міцно сформований інститут сім'ї, то спочатку виховання було виключно домашнім та носило суто практичний характер [5, с. 303–304].

Перші згадки про римські школи ми віднаходимо у Тита Лівія (59 р. до н.е. – 17 р. н.е.) (лат. *Titus Livius*) [3, с. 597]) у його праці «Історія від заснування міста» (лат. *Ab Urbe Condita*). Одна із них, датована 449 р. до н.е., знаходиться у III книзі, де зазначено, що “ibi namque in tabernaculis litterarum ludi

errant» [23] («серед крамничок була і школа, в якій вона (донька центуріона Вергінія) навчалась грамоті») [11]. Зі слів Лівія ця школа була розташована на форумі, тобто в самому центрі міста. Одразу звернемо увагу й на цікавий факт, що латинське слово «школа» – *“ludus”*, як правило, вживалося у формі множини *“ludi”*, а вислів *“ludus litterarum”* сучасні дослідники зазвичай передають відповідниками «граматична школа» або «початкова школа».

Інша, більш пізня, згадка зустрічається у V книзі (392 р. до н.е.). У ній йдеться не про саму школу, а про звичай фалісків, відповідно до якого «*велося, аби вчителем та вихователем у дитини була одна й та ж сама людина*» (лат. *“mos erat...eodem magistro liberorum et comite uti”*), про кількість учнів в одного вчителя, схожість такого явища з освітою греків та своєрідні вимоги до кандидата на цю посаду: *“similque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabatur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur praecellere erudiebat.”* [23] («під опікою одного вихователя зазвичай перебувало багато дітей, що й зараз прийнято у Греції. Дітей знатних громадян, як це часто буває, навчала певна людина, яка досягла успіху в науках») [11].

Ще на одну коротку згадку про шкільну освіту натрапляємо у 25 розділі VI книги, у якому йдеться про те, що *“ludos litterarum strepere discentium vocibus”* [23] («школи бринять голосами учнів») [11]. Даний фрагмент датується 378 р. до н.е. і в ньому йдеться про місто Тускулум, розташоване у регіоні Лаціума.

Однак, незважаючи на такі, на перший погляд, надійні історичні свідчення, деякі дослідники, зокрема Імміш (Immisch) [5, с. 304], вважають їх не зовсім достовірними, відштовхуючись від свідчень давньогрецького історика Плутарха (давньогр. *ὁ Πλούταρχος* (кінець I – початок II ст. н.е.) [1, с. 1014], лат. *Lucius Mestrius Plutarchus*), який у 59 розділі своїх «Римських питань» (давньогр. *Κεφαλαίων καταγραφὴ Ῥωμαϊκά*, лат. *Quaestiones Romanae (Aetia Romana)*) пишучи про час однієї з подій, вказує наступне: *“ὁπὲ δ’ ἤρξαντο μισθοῦ διδάσκειν, καὶ πρῶτος ἀνέφικε γραμματοδιδασκαλλεῖον Σπόριος Καρβίλιος, ἀπελεύθερος Καρβιλίου”* [19] («бо ж набагато пізніше почали брати плату за навчання, і першим, хто відкрив граматичну (початкову школу), був Спурій Карвілій, відно-відпущенник Карвілія» [9]. Це свідчення стосується другої половини III ст. до н.е. і суперечить часовим даним, наданим Тітом Лівієм. Можливим поясненням цих розбіжностей може слугувати теорія про те, Лівій та Плутарх описували школи, відмінні за

своєю організаційною структурою: швидше за все, перший описував поодинокі, непов’язані між собою випадки створення граматичних (початкових) шкіл, у той час, як інший згадував про створення першої приватної школи, яка поклала початок створенню певної шкільної системи.

Розвиток більш потужної освітньої шкільної системи у Давньому Римі розпочався у II та I ст. до н.е. [5, с. 311], тобто після низки масштабних завоювань, у результаті яких римляни розширили сферу своїх повноважень практично на увесь басейн Середземного моря. Ці події не могли минути безслідно, одним із найпомітніших та найвагоміших наслідків стала поступова еллінізація римського суспільства (особливо його вищих прошарків), а відтак і системи освіти.

Щодо римських шкіл того часу, то вважається, що від грецької освіти вони частково запозичили форму організації навчального процесу, а також, доволі значною мірою, сам навчальний матеріал.

Першою ланкою шкільної освіти були так звані *ludi* (лат. *ludus, im*), де могли навчатися, як хлопчики, так і дівчатка. Як стверджує Г. Жураковський [5, с. 312], серед науковців довго не було однастайності щодо чіткого трактування цього терміну та характеру занять у цьому виді шкіл, оскільки одні, відштовхуючись від першого та основного значення слова *ludus* – «гра» наголошували на тому, що заняття у таких закладах носили несерйозний, ігровий характер (Grasberger, I. Цвєтаєв), інші ж, пов’язуючи цей термін із значеннями «видовище», «змагання» (які часто відбувалися під час певних святкувань), стверджували, що дана назва була пов’язана із обрядовими іграми чи культурами (О. Вільман).

Прийнято вважати, що статус учителя у таких школах був невисоким, про що промовисто свідчить латинська назва цієї посади – *“magister”* [3, с. 611], першим значенням якої був український відповідник «наглядач». Як свідчать джерела [10, с. 169-170], матеріальне забезпечення даних *ludi* було вкрай убогим, часто складалося із крісла для вчителя та лавок для учнів, яким за відсутності столів доводилося писати на колінах. Щодо власне письма, то учні вправлялися в ньому за допомогою стиля чи стилоса – загостреної дерев’яної, металевої чи кістяної палички (лат. *stilus, im* [3, с. 954] або *stylus, im* [3, с. 959]) та дерев’яної таблички, покритої воском (лат. *tabula cerata* [3, с. 994]). Серед інших дисциплін, які викладалися учням, були читання та лічба. У таких школах часто застосовувалися фізичні покарання.

У той час для бідного прошарку населення *ludi* були першим і єдиним етапом шкільної освіти, після якого вони починали братися до різних видів праці, а діти більш заможних римлян (які часто не відвідували початкових шкіл, бо приватно навчалися вдома [10, с. 174]) у віці 12 років починали відвідувати граматичні школи (лат. *ludi grammatici*), виникнення яких пов'язують із ім'ям Кратеса Маллоського (лат. *Crates Mallotae*; давньогр. *ὁ Κράτης Μαλλώτης*), про якого історик Светоній (лат. *Gaius Suetonius Tranquillus* (приблизно 75 – 160 рр. н.е.) [3, с. 974]) писав, що той був «*primus, quantum opinamur, studium grammaticae in urbem intulit*» [22], тобто був «першим, кого вважаємо тим, хто запровадив у місті (Римі) вивчення граматики» [2].

У даних школах учитель називався терміном *professor, oris m* (укр. «викладач», «учитель») і дуже часто ним був учений із доволі широким колом зацікавлень, таких як історія, лінгвістика, історія літератури та інших [5, с. 174–175].

Прийнято вважати, що заняття у таких школах носили здебільшого індивідуальний характер, не зважаючи на те, що у своїй праці «Настанови (повчання) оратору» (лат. *Institutio oratoria*) Квінтіліан (лат. *Markus Fabius Quintilianus* [3, с. 847]) згадує про спроби поділяти учнів на класи відповідно до їхньої успішності: «*Non inutilem scio sevatum esse a praeceptoribus meis morem, qui, cum in classes distribuerent, ordinem dicendi secundum vires ingenii dabant; et ita superiore loco quisque declamabat, ut praecedere profectu videbatur (l. 2.23)*» [20] («Я пам'ятаю, наскільки корисним для нас був звичай, якого дотримувалися наші наставники: вони, поділивши учнів на класи, призначали чергу для виголошення промов, відштовхуючись від здібностей кожного; першим виступав той, який показав найбільше успіхів» [7]).

Зміст навчального процесу зводився до вивчення «семи вільних мистецтв» (лат. *septem artes liberales*), які поділялися на тривій чи тривіум (лат. *trivium, i n* [3, с. 1033]), який складали три словесні науки (граматика, діалектика та риторика) та квадріум чи квадрівій (лат. *quadrivium, i n* [3, с. 840]), сформований із математичних наук (арифметика, музика, геометрія та астрономія). Вивчення цих дисциплін було практично-орієнтованим і ще тривалий час слугувало базою для формування європейських освітніх традицій [8].

Після завершення граматичної школи, у віці приблизно 14–16 років, хлопчики та юнаки продовжували навчання у риторських чи риторичних школах (лат. *ludi*

retorici). Як правило, це були учні аристократичного походження, які планували пов'язати свої подальші життя та кар'єру із політичною чи державною діяльністю. Їх вікові відмінності чудово пояснює та аргументує вище згаданий Квінтіліан: «*quando is, quae rhetorice praecipit, percipiendis puer maturus esse videatur. In quo quidem non id aestimandum, cuius quisque sit aetatis, sed quantum in studiis iam effecerit (ll.1.7)*» [20] («коли ж починати вчити юнака риторичі? Я відповім коротко: коли відкриються в ньому необхідні для цього здібності; тут слід дивитися не на його вік, а на його успіхи у навчанні» [7]).

Спершу навчання у риторській школі було схожим на навчання у школі граматичній, адже тут вивчалися і музика, і астрономія, і математика, але поступово воно ускладнювалося і ставало більш вузькоспеціалізованим: основний акцент робився на вивчення риторики та інших словесних наук, тобто по суті цей заклад спеціалізувався на підготовці ораторів, кар'єра яких була і престижною, і доволі прибутковою. Учні писали есе на певні теми, доповнювали їх власними міркуваннями (що сприяло розвиткові критичного мислення), вивчали твори істориків та ораторів, а наприкінці навчання, під керівництвом свого наставника, готували та виголошували свою власну промову. Популярним було і вправлення за допомогою підготовки так званих *suasoria* (лат. *suasoria, ae f* – промова, полкликана переконати когось у чомусь, щось порекомендувати чи захистити [3, с. 960]) та *controversia* (лат. *controversia, ae f* – суперечка, [3, с. 255] або вигадана судова справа, у якій двоє учнів вправляються у ролях обвинувачувача та захисника [10, с. 188]).

Однак, слід зазначити, що незважаючи на чималий та ґрунтовний обсяг знань, отриманих учнями у риторській школі, інколи їм таки бракувало практики, а саме вправлення у виступах перед повністю незнайомою аудиторією.

Висновки з проведеного дослідження. Аналізуючи викладений вище матеріал, можемо зробити висновки про те, що незважаючи на дещо примітивні з точки зору сучасності матеріальну базу, методи навчання та наявність фізичних покарань, повністю неприйнятних для сучасного суспільства, римська шкільна освіта періоду V – I століть до н.е. не лише стала своєрідним субстрактом для виникнення середньовічної, а згодом, як наслідок, і сучасної школи, але й заклала підвалини розвиткові критичного мислення, красномовства та публічних виступів.

Зважаючи на актуальність та брак ґрунтовних досліджень у сфері римської педагогіки в українській науці, вважаємо за доцільне продовжувати вивчення цієї тематики у наших наступних роботах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь (препринт V-го издания 1899 г.). – М.: 1991. – 1371 с.
2. Гай Светоний Транквилл. О знаменитых людях. (De viris illustribus). URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1365011169> – дата останнього звернення 06.02.2018.
3. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов. Изд. 2-е, переработ. и доп. – М: «Русский язык», 1976. – 1096 с.
4. Джурицкий А.Н. История зарубежной педагогики. Учебное пособие. – Москва: Издательская группа «Форум» – «Инфра-М», 1998. – 269 с.
5. Жураковский Г.Э. Очерки по истории античной педагогики. – Москва: Государственное учебно-педагогическое издательство наркомпроса РСФСР, 1940. – 470 с.
6. Иванов Е.В. История образования и педагогической мысли: Учебно-методические рекомендации к семинарским занятиям. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2002. – 52 с.
7. Квинтилиан. Риторические наставления. – URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1295581698> – дата останнього звернення 07.02.2018.
8. Мазалова М.А., Уракова Т.В. История педагогики и образования: Пособие для сдачи экзамена. – М.: Высшее образование, 2006. – 192 с.
9. Плутарх. Римские вопросы. URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1438020000> – дата останнього звернення 25.01.2018.
10. Сергеев М.Е. Жизнь Древнего Рима. СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева», 2000. – 368 с.
11. Тит Ливий. История Рима от основания города (Ab urbe condita). URL: <http://ancientrome.ru/antlittr/livius/index.htm> – дата останнього звернення 24.01.2018.
12. Цветаев И.В. Школы древних римлян. II. Средние учебные заведения. Русский вестник. Т. 198. СПб., 1893. Октябрь. С. 7 – 8.
13. Beard M. Why Ancient Rome Matters to the Modern World. – 2015. – URL: <https://www.theguardian.com/books/2015/oct/02/mary-beard-why-ancient-rome-matters> (last access: 24.01.2018).
14. Bloomer W.M. Schooling in Persona: Imagination and Subordination in Roman Education. – Classical Antiquity, Vol. 16 No. 1, Apr., 1997. – 57–78 p.
15. Bonner S.F. Education in Ancient Rome: From the Elder Cato to the Younger Pliny. – London: Methuen, 1977. – 404 p.
16. Clarke M.L. Higher Education in the Ancient World. – London: Routledge, 1971. – 188 p.
17. Education in Ancient Roman. URL: <http://www.crystalinks.com/romeducation.html> (last access: 26.01.2018).
18. Maurice L. The Teacher in Ancient Rome: The Magister and His World. – Lexington Books, 2013. – 260 p.
19. Plutarch's Moralia. URL: <https://archive.org/stream/moraliainfifteen04plutuoft#page/94/mode/2up> (last access: 25.01.2018).
20. Quintilianus. M. Fabii Quintiliana institutionis oratoriae libri duodecim ad fidem codicum manu scriptorium: Band 1. URL: https://books.google.de/books?id=C6UfAAAAAAAJ&printsec=frontcover&source=gbv_book_other_versions_r&hl=uk#v=onepage&q&f=false (last access: 07.02.2018).
21. Roman Education and Rhetoric. URL: <http://ic.galegroup.com/ic/whic/ReferenceDetailsPage/ReferenceDetailsWindow?zid=b8617396278ae6dd0b865816b1b56fa6&action=2&catId=&documentId=GALE%7CBT2357000070&userGroupName=lith7757&jsid=7f16be5056f1d63f3f7cb5634cb252c6> (last access: 26.01.2018).
22. Suetonius (with an English translation by J. C. Rolfe) / Loeb Classical Library: De vita Caesarum, lib. I–IV (1979/1951), De vita Caesarum, lib. V–VIII; De grammaticis; De rhetoribus; De poetis (1992/1914). URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015036034380;view=2up;seq=8> (last access: 06.02.2018).
23. Titus Livius. Ab Urbe condita. URL: <http://archive.org/stream/livy01livy#page/4/mode/2up> (last access: 24.01.2018).